नवमः पाठः आदिशङ्कराचार्यः ।

भारतदेशे दीर्घा आचार्यपरम्परा वर्तते । तस्याम् अद्वैतसिद्धान्तस्य भाष्यकारः जगद्गुरुः आदिशङ्कराचार्यः प्रसिद्धः । महान् तत्त्वज्ञः अयं जनप्रबोधनार्थं भारतभ्रमणं कृत्वा भारतस्य चतसृषु दिक्षु पीठानि अस्थापयत् । तेन रचितानि गेयानि अर्थपूर्णानि स्तोत्राणि अद्यापि जनानां मुखेषु विराजन्ते । तस्य जीवनचरित्रात् महत्त्वपूर्णः प्रसङ्गः अत्र उद्धृतः ।

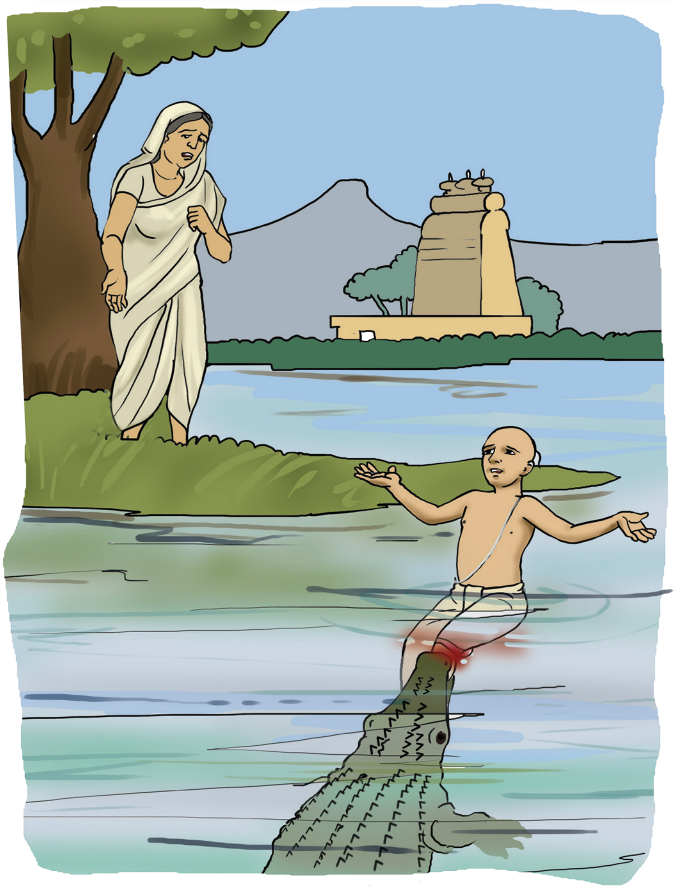

भारतस्य दक्षिणदिशि केरलप्रदेशे आलुवा नगरस्य समीपं 'कालडि' नाम ग्रामः। सः ग्रामः पूर्णानदीतीरे वर्तते । तत्र जगद्गुरोः शङ्कराचार्यस्य जन्म खिस्ताब्दे अष्टमे शतके अभवत्। तस्य पिता शिवगुरुः माता आर्याम्बा चास्ताम् । बाल्ये एव तस्य पिता शिवगुरुः दिवङ्गतः । तस्माद् मातैव पुत्रस्य पालनम् अकरोत् । पञ्चमे वयसि उपनीतः सः पठनार्थं गुरुमुपागच्छत्। तत्र वेद-वेदाङ्गानि, विविधशास्त्राणि च असाधारणवेगेन बालकोऽयम् अधीतवान्। पठनादिकं समाप्य शङ्करः गृहं प्रत्यागतवान् । गृहं प्राप्य मातृसेवाम् आरभत। माता आर्याम्बा पुत्रस्य विवाहविषये सदैव चिन्तयति स्म । परन्तु मनसा वचसा कर्मणा च विरक्तः शङ्करः संन्यासार्थम् अनुमतिं प्रार्थयत। शङ्करस्य ऐहिकविषयेषु अरुचिं दृष्ट्वा आर्याम्बा चिन्तामग्ना जाता ।

एकस्मिन् दिने शङ्करः स्नानार्थं पूर्णानदीं गतः। यदा सः स्नाने मग्नः तदा तत्र एकः नक्रः आगतः। नक्रः झटिति तस्य पादम् अगृह्णात्। तदा शङ्करः उच्चैः आक्रोशत्। ''अम्ब! त्रायस्व । नक्रात् त्रायस्व!'' आक्रोशं श्रुत्वा नदीतीरं प्राप्ता आर्याम्बा पुत्रं नक्रेण गृहीतमपश्यत् । भयाकुला सा अपि रोदनम् आरभत । शङ्करः मातरम् आर्ततया प्रार्थयत – ''अम्ब, इतःपरम् अहं न जीवामि। मरणात् पूर्वं संन्यासी भवितुम् इच्छामि । अधुना वा देहि अनुमतिम् ।'' चेतसा अनिच्छन्ती अपि विवशा माता अवदत् – ''वत्स, यथा तुभ्यं रोचते तथैव भवतु । इदानीमेव संन्यासं स्वीकुरु। मम अनुमतिः अस्ति'' इति। तत्क्षणमेव आश्चर्यं घटितम् । दैववशात् शङ्करः नक्राद् मुक्तः । स नदीतीरम् आगत्य मातुः चरणौ प्राणमत् ।

अनन्तरं शङ्करः मातरं संन्यासस्य महत्त्वम् अवाबोधयत् । संन्यासी न केवलम् एकस्याः पुत्रः । विशालं जगद् एव तस्य गृहम् । 'मातः, यदा त्वं स्मरिष्यसि तदा एव त्वत्समीपमागमिष्यामि' इति मात्रे प्रतिश्रुत्य सः गृहात् निरगच्छत् । ततः गोविन्दभगवत्पादानां शिष्यो भूत्वा सः सर्वाणि दर्शनानि अपठत् । तेभ्यः संन्यासदीक्षां गृहीत्वा वैदिकधर्मस्य स्थापनार्थं प्रस्थानम् अकरोत् ।

अष्टवर्षे चतुर्वेदी द्वादशे सर्वशास्त्रवित् ।
षोडशे कृतवान् भाष्यं द्वात्रिंशे मुनिरभ्यगात् ।।

भाषाभ्यासः

१. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत।

अ) गुरुमुपगम्य शङ्करः किम् अधीतवान् ?

आ) शङ्करः किमर्थम् आक्रोशत् ?

इ) शङ्करः मात्रे किं प्रतिश्रुत्य गृहाद् निरगच्छत् ?

ई) शङ्करः कस्य शिष्यः अभवत् ?

उ) शङ्करः संन्यासदीक्षां गृहीत्वा किम् अकरोत् ?

२. माध्यमभाषया उत्तरत। शङ्करेण संन्यासार्थं कथम् अनुमतिः लब्धा ?

३. सन्धिविग्रहं कुरुत।

(अ) चास्ताम् (आ) त्वत्समीपमागमिष्यामि (इ) गुरुमुपागच्छत् (ई) मुनिरभ्यगात् (उ) मातैव

४. मेलनं कुरुत। **विशेष्यम्** – शिवगुरुः, आर्याम्बा, शङ्करः, जगत्।

विशेषणम् – प्रसन्नः, विशालम्, दिवङ्गतः, विरक्तः, चिन्तामग्ना।

५. समानार्थकशब्दं लिखत। दिवङ्गतः, शीघ्रम्, मग्नः, नक्रः, पादः, पुत्रः, शिष्यः।

६. स्थानाधारेण शब्दपेटिकां पूरयत।

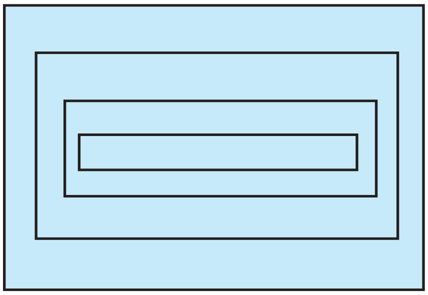

(कालडीग्रामः, केरलप्रदेशः, भारतदेशः, आलुवानगरम्,)

७. प्रवाहि जालचित्रं पूरयत।

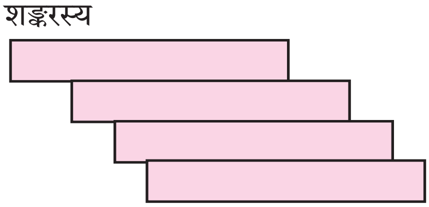

(गृहं प्रत्यागमनम्, गुरुमुपगमनम्, मातृसेवा, वेद-वेदाङ्गानाम् अध्ययनम्)

८. जालरेखाचित्रं पूरयत।

अ)

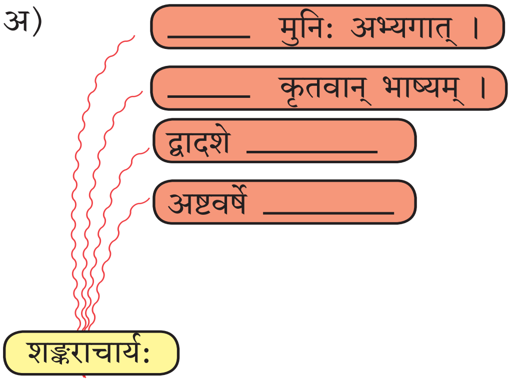

आ)

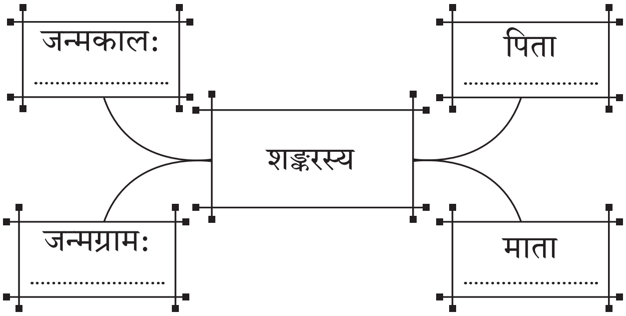

आदिशङ्कराचार्यैः रचितानि।

स्तोत्राणि – शिवभुजङ्गप्रयातस्तोत्रम्, शिवपञ्चाक्षरस्तोत्रम्, वेदसारशिवस्तोत्रम्, नारायणस्तोत्रम्, त्रिपुरसुन्दरीस्तोत्रम्, अन्नपूर्णास्तोत्रम्, दक्षिणामूर्तिस्तोत्रम्, द्वादशज्योतिर्लिङ्गम्, कालभैरवाष्टकम्, अच्युताष्टकम्, अम्बाष्टकम्, कृष्णाष्टकम्, गोविन्दाष्टकम्, पाण्डुरङ्गाष्टकम्, गङ्गाष्टकम्, यमुनाष्टकम्, नर्मदाष्टकम्, ललितापञ्चकम् इत्यादीनि।

भाष्याणि – ब्रह्मसूत्रभाष्यम्, उपनिषद्भाष्यम्, भगवद्गीताभाष्यम्, विष्णुसहस्रनामभाष्यम्, सनत्सुजातीयभाष्यम्।

7HKHXT

अभ्यासपत्रम् ३

(७, ९ पाठयोः आधारेण)

१. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यम् इति लिखत ।

अ) पञ्चमे वयसि उपनीतः सः पठनार्थं गुरुमुपागच्छत् ।

आ) एकस्मिन् दिने शङ्करः स्नानार्थं शरयूनदीं गतः । इ) दैववशात् शङ्करः व्याघ्राद् मुक्तः ।

२. उचितं पर्यायं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

अ) ________ वयसि उपनीतः सः पठनार्थं गुरुम् उपागच्छत् । (पञ्चमे/दशमे)

आ) पठनादिकं समाप्य शङ्करः ________ प्रत्यागतवान् । (गृहम्/नदीम्)

इ) आर्याम्बा पुत्रं ________ गृहीतम् अपश्यत् । (नक्रेण/मत्स्येन)

३. लकारं लिखत ।

अ) मनुजाः वाचनेन बहून् विषयान् बोधन्ते । आ) कविपण्डिताः तान् शिक्षयन्ति ।

इ) विद्यार्थी वाचनं श्रयेत् । ई) अधुना अनुमतिं देही ।

उ) सः गृहात् निरगच्छत् ।

४. योग्यं वाच्यपर्यायं चिनुत ।

अ) कविपण्डिताः तान् शिक्षयन्ति । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)

आ) बालकः अन्यशास्त्राणि अधीतवान् । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)

५. योग्यं क्रियापदं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

अ) त्वं नक्रात् ________ । (त्रायस्व/त्रायताम्)

आ) त्वं ________ । (स्मरिष्यसि/स्मरिष्यति)

इ) त्वम् इदानीमेव संन्यासं ________ । (स्वीकरोतु/स्वीकुरु)

६. विग्रहवाक्याणां समासनामभिः मेलनं कुरुत ।

समासविग्रहः	समासनाम
१. सद्गुणाः एव सम्पत्तिः	सप्तमी-तत्पुरुषः
२. कवयः च पण्डिताः च	कर्मधारयः
३. मातुः सेवा	नञ्-तत्पुरुषः
४. न रुचिः	कर्मधारयः
५. चिन्तायां मग्ना	षष्ठी-तत्पुरुषः
६. पूर्णा नाम नदी	इतरेतर-द्वन्द्वः

७. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

अ) शङ्करः उच्चैः आक्रोशत् यतः ____________________ ।

१. सः नदीजले अमज्जत् । २. नक्रः तस्य पादम् अगृह्णात् ।

क्त-प्रत्ययान्तानि

पुन:स्मारणम् ।

(कर्मणि-भूतकालवाचक-धातुसाधित-विशेषणानि)

सूत्रम् – मूलधातु: + त (त/ध/न, ट/ढ/ण)

उदाहरणानि – कृ (८ उ.प.) – कृत, दा (१ प.प./३ उ.प.) – दत्त, पठ् (१ प.प.) – पठित, लभ् (१ आ.प.) – लब्ध, मुच् (६ उ.प.) – मुक्त, दृश् (१ प.प.) – दृष्ट

प्रथमान्तरूपाणि

पुंलिङ्गरूपाणि			स्त्रीलिङ्गरूपाणि			नपुंसकलिङ्गरूपाणि		
कृत:	कृतौ	कृता:	कृता	कृते	कृता:	कृतम्	कृते	कृतानि
दत्त:	दत्तौ	दत्ता:	दत्ता	दत्ते	दत्ता:	दत्तम्	दत्ते	दत्तानि
पठित:	पठितौ	पठिता:	पठिता	पठिते	पठिता:	पठितम्	पठिते	पठितानि
लब्ध:	लब्धौ	लब्धा:	लब्धा	लब्धे	लब्धा:	लब्धम्	लब्धे	लब्धानि
मुक्त:	मुक्तौ	मुक्ता:	मुक्ता	मुक्ते	मुक्ता:	मुक्तम्	मुक्ते	मुक्तानि
दृष्ट:	दृष्टौ	दृष्टा:	दृष्टा	दृष्टे	दृष्टा:	दृष्टम्	दृष्टे	दृष्टानि

पठित: ग्रन्थ:, खादित: मोदक: । पठिता कविता, खादिता कुण्डलिका । पठितं काव्यम्, खादितं फलम् ।

एतानि विशेषणानि धातुभ्य: निर्मितानि अत: धातुसाधितानि । एतानि विशेषणानि कर्मपदम् अनुसरन्ति ।

उपयोजनम् – अ) विशेषणरूपेण – अहं वृक्षात् **पतितं फलं** खादामि ।

आ) कर्मवाच्ये वाक्ये क्रियापदस्थाने – १. रामेण **ग्रन्थ: पठित:** ।

२. सीतया **पत्रं लिखितम्** ।

३. छात्रै: **प्रश्ना: पृष्टा:** ।

क्तवतु-प्रत्ययान्तानि

(कर्तरि-भूतकालवाचक-धातुसाधित-विशेषणानि)

सूत्रम् – मूलधातु: + तवत्

उदाहरणानि – कृ-कृतवत्, दा-दत्तवत्, पठ्-पठितवत्, लभ्-लब्धवत्, मुच्-मुक्तवत्, दृश्-दृष्टवत्

प्रथमान्तरूपाणि

पुंलिङ्गरूपाणि			स्त्रीलिङ्गरूपाणि			नपुंसकलिङ्गरूपाणि		
कृतवान्	कृतवन्तौ	कृतवन्त:	कृतवती	कृतवत्यौ	कृतवत्य:	कृतवत्	कृतवती	कृतवन्ति
दत्तवान्	दत्तवन्तौ	दत्तवन्त:	दत्तवती	दत्तवत्यौ	दत्तवत्य:	दत्तवत्	दत्तवती	दत्तवन्ति
पठितवान्	पठितवन्तौ	पठितवन्त:	पठितवती	पठितवत्यौ	पठितवत्य:	पठितवत्	पठितवती	पठितवन्ति
लब्धवान्	लब्धवन्तौ	लब्धवन्त:	लब्धवती	लब्धवत्यौ	लब्धवत्य:	लब्धवत्	लब्धवती	लब्धवन्ति
मुक्तवान्	मुक्तवन्तौ	मुक्तवन्त:	मुक्तवती	मुक्तवत्यौ	मुक्तवत्य:	मुक्तवत्	मुक्तवती	मुक्तवन्ति
दृष्टवान्	दृष्टवन्तौ	दृष्टवन्त:	दृष्टवती	दृष्टवत्यौ	दृष्टवत्य:	दृष्टवत्	दृष्टवती	दृष्टवन्ति

पठितवान् बालक: **पठितवती बालिका** **पठितवत् अपत्यम् ।**

खादितवान् बालक: **खादितवती बालिका** **खादितवत् अपत्यम् ।**

एतानि विशेषणानि धातुत: निर्मितानि अत: धातुसाधितानि । एतानि विशेषणानि कर्तृपदम् अनुसरन्ति ।

उपयोजनम् – अ) विशेषणरूपेण – अभ्यासं **कृतवान् छात्रः** गुणान् प्राप्नोति ।

आ) कर्तृवाच्ये वाक्ये क्रियापदस्थाने – **बालकः** ग्रन्थं **पठितवान्** । **सीता** पत्रं **लिखितवती** । छात्राः प्रश्नान् **पृष्टवन्तः** ।

कर्तृवाच्यम्	कर्मवाच्यम्
कविः काव्यं **रचितवान्** ।	कविना **काव्यं रचितम्** ।
गुरुः ज्ञानं **दत्तवान्** ।	गुरुणा **ज्ञानं दत्तम्** ।
छात्राः पाठान् **पठितवन्तः** ।	छात्रैः **पाठाः पठिताः** ।
मालाकारः पुष्पाणि **चितवान्** ।	मालाकारेण **पुष्पाणि चितानि** ।
अहम् आपणिकं **पृष्टवान्/पृष्टवती** ।	मया **आपणिकः पृष्टः** ।
देवी भक्तं **प्रेरितवती** ।	देव्या **भक्तः प्रेरितः** ।

अवधेयम् – वाच्यपरिचयसमये लट्लकार–वाक्यानि तथा च केवलं भूतकालवाचक–धातुसाधित–विशेषणानि एव अपेक्षितानि ।

कृतिः –

१) मूलधातुं योजयत ।

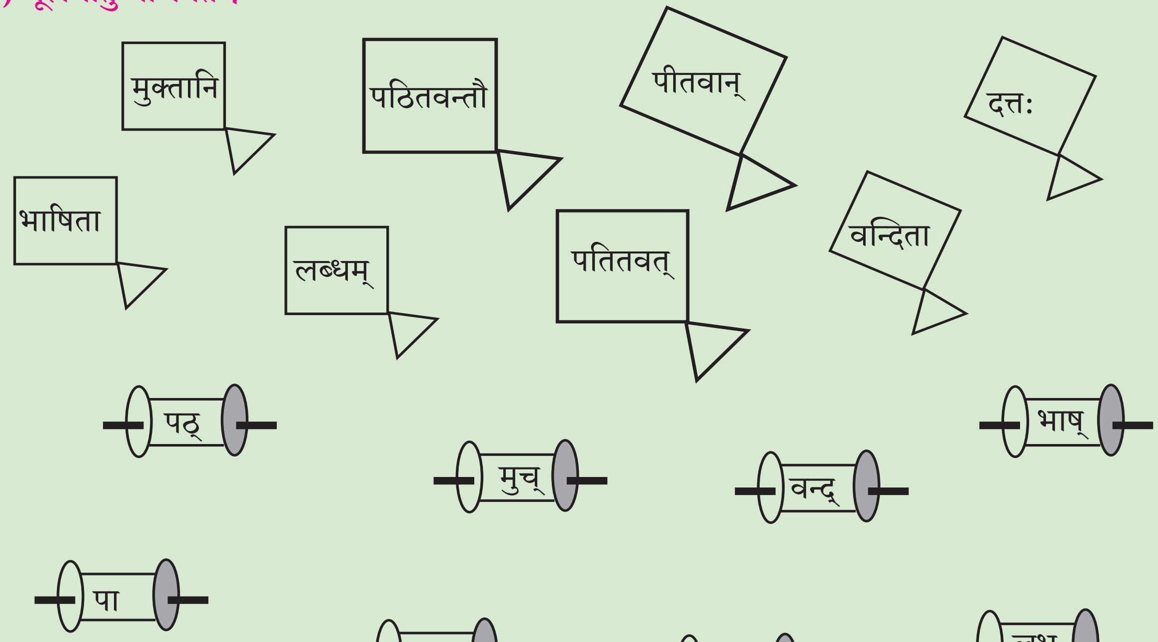

कृत्य - प्रत्ययान्तानि
(कर्मणि-विध्यर्थक-धातुसाधित-विशेषणानि)

१)

पाठ्यः ग्रन्थः । पठितव्यः ग्रन्थः । पठनीयः ग्रन्थः ।	पठनाय योग्यः ग्रन्थः ।

कः पाठ्यः ?
ग्रन्थः पाठ्यः ।

२)

रक्ष्यः देशः । रक्षितव्यः देशः । रक्षणीयः देशः ।	देश-रक्षणम् इति कर्तव्यम् ।

कः रक्षणीयः ?
देशः रक्षणीयः ।

३)

खाद्यानि फलानि । खादितव्यानि फलानि। खादनीयानि फलानि ।	खादनाय योग्यानि फलानि ।

कानि खादनीयानि?
फलानि खादनीयानि ।

४)

वन्द्या माता । वन्दितव्या माता। वन्दनीया माता ।	वन्दनार्हा माता ।

का वन्दनीया ?
माता वन्दनीया ।

अन्यानि उदाहरणानि -

पेयं जलम् । दर्शनीयः चित्रपटः । गेयं सुभाषितम् । चिन्ता न कार्या ।
सुगम्यः पर्वतः । देयं दानम् । चिन्तनीयः विषयः ।

कृतिः - १) शिक्षिका मूलधातुं वदति । छात्राणां प्रथमः वृन्दः 'य' प्रत्यययुक्तं रूपं वदति । द्वितीयः वृन्दः 'तव्य' प्रत्यययुक्तं, तृतीयः वृन्दः 'अनीय' प्रत्यययुक्तं रूपं वदति । यथा -

शिक्षिका वदति	प्रथमः छात्रवृन्दः	द्वितीयः छात्रवृन्दः	तृतीयः छात्रवृन्दः
	य	तव्य	अनीय
त्यज्	त्याज्य	त्यक्तव्य	त्यजनीय
वच्	वाच्य	वक्तव्य	वचनीय
प्र + अर्थ्	प्रार्थ्य	प्रार्थयितव्य	प्रार्थनीय
घुष-घोष्	घोष्य	घोषयितव्य	घोषणीय
दा	देय	दातव्य	दानीय
क्षिप्	क्षेप्य	क्षेप्तव्य	क्षेपणीय
दृश्	दृश्य	द्रष्टव्य	दर्शनीय
गै	गेय	गातव्य	गानीय

सम्भाषापत्रम्

१) योग्यं विशेषणं योजयत ।

माता	दण्डनीया:
शाटिका:	श्राव्याणि
ज्ञानम्	क्रेतव्ये
मापिके	अर्जनीयम्
जय:	प्रक्षालनीया:
चोरा:	प्राप्तव्य:
सत्यवचनम्	वन्द्या
गीतानि	वक्तव्यम्

२) सार्वजनिक स्थाने किं कर्तव्यम् ? किं न कर्तव्यम् ?

१) रुग्णालयस्य समीपे ध्वनिक्षेपकस्य प्रयोग: ____________ ।

२) मार्गे निष्ठीवनम् ____________ ।

३) अवकरपात्रेषु अवकर-क्षेपणम् ____________ ।

४) पदपथेषु वामत: चलनं ____________ ।

पठत-बोधत ।

विदर्भप्रान्ते नागपुरे जात: 'डॉ. श्रीधर भास्कर वर्णेकर:' इति महान् संस्कृतपण्डित: । संस्कृतनिष्ठ: अयं संस्कृते स्नातकोत्तरपदवीं प्राप्य अग्रे डी. लिट् इति उपाधिम् अपि प्राप्तवान् । महाभागेनानेन विपुलं संस्कृतलेखनं कृतं विवेकानन्दविजयम्, शिवराज्याभिषेकम् इति नाटके, 'शिवराज्योदयम्' इति महाकाव्यं, श्रमगीता इत्यादीनि नैकानि लघुकाव्यानि च लिखितानि। 'मनसा सततं ...' इति गीतं वर्णेकरमहोदयेन लिखितम् ।

द्विसहस्राधिक-सप्तदशतमं वर्षं (२०१७) महोदयस्यास्य जन्मशताब्दपूर्तिवर्षम् । अस्मै पण्डितश्रेष्ठाय नम: ।

गायत नन्दत ।

लोकहितं मम करणीयम्

मनसा सततं **स्मरणीयम्**
वचसा सततं **वदनीयम्**
लोकहितं मम **करणीयम्** ॥ ॥ लोकहितं॥
न भोगभवने **रमणीयम्**
न च सुखशयने **शयनीयम्** ।
अहर्निशं **जागरणीयम्**
लोकहितं मम करणीयम् ॥ ॥ मनसा॥
न जातु दु:खं **गणनीयम्**
न च निजसौख्यं **मननीयम्** ।
कार्यक्षेत्रे **त्वरणीयम्**
लोकहितं मम करणीयम् ॥ ॥ मनसा॥
दु:खसागरे **तरणीयम्**
कष्टपर्वते **चरणीयम्**
विपत्तिविपिने **भ्रमणीयम्**
लोकहितं मम करणीयम् ॥ ॥ मनसा॥
गहनारण्ये घनान्धकारे
बन्धुजना ये स्थिता गह्वरे ।
तत्र मया **सञ्चरणीयम्**
लोकहितं मम करणीयम् ॥ ॥ मनसा॥

-डॉ. श्रीधर भास्कर वर्णेकर

भाषासूत्रम् – ४

कृत्य–प्रत्ययान्तानि

(कर्मणि–विध्यर्थक–धातुसाधित–विशेषणानि)

सूत्रम् – मूलधातुः + य/तव्य/अनीय

उदाहरणानि –

कृ – कार्य/कृत्य/कर्तव्य/करणीय

पठ् – पाठ्य/पठितव्य/पठनीय

दृश् – दृश्य/द्रष्टव्य/दर्शनीय

दा – देय/दातव्य/दानीय

मुच् – मोच्य/मोक्तव्य/मोचनीय

देव–शब्दवत् (पुं),			माला–शब्दवत् (स्त्री.)			वन–शब्दवत् (नपुं)		
पुंलिङ्गरूपाणि			स्त्रीलिङ्गरूपाणि			नपुंसकलिङ्गरूपाणि		
करणीयः	करणीयौ	करणीयाः	करणीया	करणीये	करणीयाः	करणीयम्	करणीये	करणीयानि
दानीयः	दानीयौ	दानीयाः	दानीया	दानीये	दानीयाः	दानीयम्	दानीये	दानीयानि
पाठ्यः	पाठ्यौ	पाठ्याः	पाठ्या	पाठ्ये	पाठ्याः	पाठ्यम्	पाठ्ये	पाठ्यानि
मोक्तव्यः	मोक्तव्यौ	मोक्तव्याः	मोक्तव्या	मोक्तव्ये	मोक्तव्याः	मोक्तव्यम्	मोक्तव्ये	मोक्तव्यानि
दृश्यः	दृश्यौ	दृश्याः	दृश्या	दृश्ये	दृश्याः	दृश्यम्	दृश्ये	दृश्यानि

पठनीयः ग्रन्थः **पठनीया कविता** **पठनीयं काव्यम् ।**

खादनीयः मोदकः **खादितव्या कुण्डलिका** **खाद्यं फलम् ।**

एतानि विशेषणानि क्रियायाः अर्हतां सूचयन्ति । तथैव कर्मपदम् अनुसरन्ति । अतः केवलं कर्मवाच्ये वाक्ये एतेषाम् उपयोगः भवति ।

उपयोजनम् –

अ) विशेषणरूपेण – स्मरणीया कथा, प्रेक्षणीयं स्थलम्, पूज्यः पुरुषः ।

आ) कर्मवाच्ये वाक्ये क्रियापदस्थाने – १. रामेण **ग्रन्थः पाठ्यः** / **पठितव्यः** / **पठनीयः** ।

२. सीतया **पत्रं लेख्यम्** / **लेखितव्यम्** / **लेखनीयम्** ।

३. छात्रैः **प्रश्नाः प्रच्छ्याः** / **प्रष्टव्याः** / **प्रच्छनीयाः** ।

रूपमेलनं कुरुत ।

१. खादति	अ) क्तवतु–प्रत्ययान्तरूपम्
२. खादितम्	आ) लट् (कर्मवाच्यम्)
३. खादितवान्	इ) कृत्य–प्रत्ययान्तरूपम्
४. खादनीयः	ई) क्त–प्रत्ययान्तरूपम्
५. खाद्यते	उ) लट् (कर्तृवाच्यम्)

रम्यसंस्कृतम्

शतृ-शानच्-प्रत्ययान्तानि ।
(कर्तरि-वर्तमानकालवाचक-धातुसाधित-विशेषणानि ।)

मन्दं **हसन्तं** प्रभया **लसन्तं**
जनस्य चित्तं सततं **हरन्तम्** ।
वेणुं नितान्तं मधु **नादयन्तं**
बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ॥

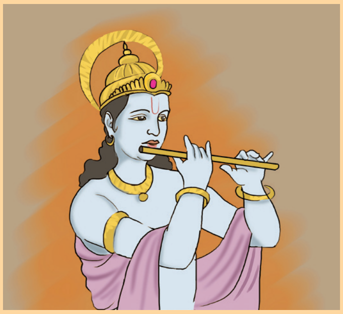

अहं मुकुन्दं स्मरामि ।
मुकुन्दः किं करोति?
मुकुन्दः मन्दं हसति । मुकुन्दः प्रभया लसति ।
मुकुन्दः जनस्य चित्तं सततं हरति ।
मुकुन्दः नितान्तं मधु वेणुं नादयति ।

कीदृशः मुकुन्दः ? (मुकुन्दस्य विशेषणानि कानि ?)

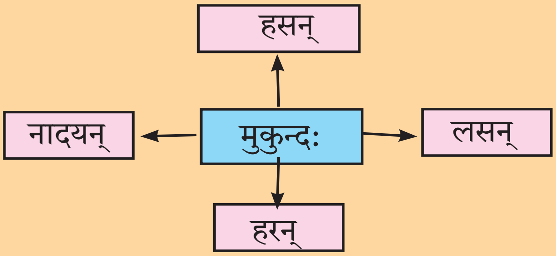

अहम् एतादृशं **हसन्तं** प्रभया **लसन्तं** चित्तं **हरन्तं** वेणुं **नादयन्तं** मुकुन्दं स्मरामि ।

कृष्णः हसति ।
हसन् कृष्णः ।

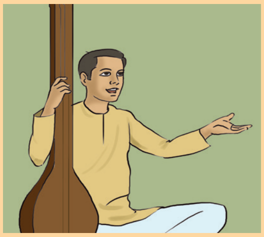

युवकः गायति ।
गायन् युवकः ।

बालिका नृत्यति ।
नृत्यन्ती बालिका ।

यानं गच्छति ।
गच्छत् यानम् ।

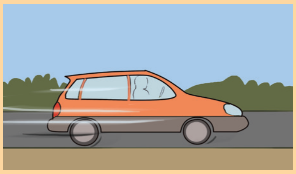

महिला धावति ।
_____ महिला ।

फलं पतति ।
_____ फलम् ।

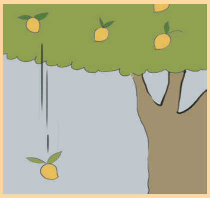

हसन्, नृत्यन्ती, पतत् एतानि हस्, नृत्, पत् इति धातुभ्यः निर्मितानि विशेषणानि (धातुसाधितानि) । एतानि विशेषणानि क्रिया न समाप्ता इति सूचयन्ति । अतः एतानि वर्तमानकालवाचक-धातुसाधित-विशेषणानि ।

एतादृशानि विशेषणानि अस्मिन् श्लोके अन्विष्यत ।

खादन् न गच्छामि हसन् न भाषे
गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।
द्वयोस्तृतीयो न भवामि राजन्
किं कारणं येन भवामि मूर्खः ॥

सूत्रम् – मूल धातुः + गणविकरणम् + अत् / मान / आन
(आदेशः) (प.प.) (आ.प.) (आ.प.)
(१ तः १०) (१, ४, ६, १०) (२, ३, ५, ७, ८, ९)

शतृ(अत्)–प्रत्ययान्त–उदाहरणानि – (परस्मैपदिनः धातवः, १ तः १० गणीयाः)

मूलधातुः	प्रातिपदिकम्	पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
अ) गम्–गच्छ् (१ प.प.)	गच्छत्	गच्छन्	गच्छन्ती	गच्छत्
आ) नृत् (४ प.प.)	नृत्यत्	नृत्यन्	नृत्यन्ती	नृत्यत्
इ) लिख् (६ प.प.)	लिखत्	लिखन्	लिखन्ती	लिखत्
ई) पूज् (१० प.प.)	पूजयत्	पूजयन्	पूजयन्ती	पूजयत्
उ) * कृ (८ प.प.)	कुर्वत्	कुर्वन्	कुर्वती	कुर्वत्
ऊ) * ज्ञा (९ प.प.)	जानत्	जानन्	जानती	जानत्

एतेषां विशेषणानाम् रूपाणि पुंलिङ्गे प्रायः भगवत्–सदृशानि भवन्ति । यथा **गच्छन् गच्छन्तौ गच्छन्तः** । स्त्रीलिङ्गे नदी–सदृशानि तथैव नपुंसकलिङ्गे जगत्–सदृशानि रूपाणि भवन्ति ।

शानच् (मान)–प्रत्ययान्त–उदाहरणानि – (आत्मनेपदिनः धातवः, १, ४, ६, १० गणीयाः)

मूलधातुः	प्रातिपदिकम्	पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
अ)मन् (४ आ.प.)	मन्यमान	मन्यमानः	मन्यमाना	मन्यमानम्
आ)रम् (१ आ.प.)	रममाण	रममाणः	रममाणा	रममाणम्
इ) मृ (६ आ.प.)	म्रियमाण	म्रियमाणः	म्रियमाणा	म्रियमाणम्
ई) मन्त्र् (१० आ.प.)	मन्त्रयमाण	मन्त्रयमाणः	मन्त्रयमाणा	मन्त्रयमाणम्

शानच् (आन)–प्रत्ययान्त–उदाहरणानि – (आत्मनेपदिनः धातवः, २, ३, ५, ७, ८, ९ गणीयाः)

मूलधातुः	प्रातिपदिकम्	पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
अ) ब्रू (२ आ.प.)	ब्रुवाण	ब्रुवाणः	ब्रुवाणा	ब्रुवाणम्
आ) चि (५ आ.प.)	चिन्वान	चिन्वानः	चिन्वाना	चिन्वानम्
इ) * कृ (८ आ.प.)	कुर्वाण	कुर्वाणः	कुर्वाणा	कुर्वाणम्
ई) * ज्ञा (९ आ.प.)	जानान	जानानः	जानाना	जानानम्

एतेषां विशेषणानां रूपाणि पुंलिङ्गे देव–सदृशानि भवन्ति । यथा **मन्यमानः मन्यमानौ मन्यमानाः** । स्त्रीलिङ्गे माला–सदृशानि तथैव नपुंसकलिङ्गे वन–सदृशानि भवन्ति ।

उपयोजनम् –

१. शालां गच्छन् रामः पतति ।
२. नृत्यत् अपत्यं दृष्ट्वा माता आनन्दति ।
३. खेलने रममाणः बालकः पितरं पश्यति ।
४. स्तोत्रं ब्रुवाणा महिला पूजां करोति ।

रूपपरिचयः – गच्छन् – गम्–गच्छ् १ प.प., शतृ–प्रत्ययान्तम्, पुंलिङ्ग–प्रथमा–एकवचनम्
हसन्तम् – हस् १ प.प., शतृ–प्रत्ययान्तम्, पुंलिङ्ग–द्वितीया–एकवचनम् ।

धातु–साधित–विशेषणानि (पुं., प्रथमा, ए.व.)

धातुः	क्त	क्तवतु	कृत्याः			शतृ/शानच्
गम्–गच्छ् (१ प.प.)	गतः	गतवान्	गम्यः	गन्तव्यः	गमनीयः	गच्छन्
रम् (१ आ.प.)	रतः	रतवान्	रम्यः	रन्तव्यः	रमणीयः	रममाणः
मन् (४ आ.प.)	मतः	मतवान्	मान्यः	मन्तव्यः	मननीयः	मन्यमानः
दा–यच्छ् (१ प.प.)	दत्तः	दत्तवान्	देयः	दातव्यः	दानीयः	यच्छन्
पा–पिब् (१ प.प.)	पीतः	पीतवान्	पेयः	पातव्यः	पानीयः	पिबन्
ज्ञा (९ उ.प.)	ज्ञातः	ज्ञातवान्	ज्ञेयः	ज्ञातव्यः	ज्ञानीयः	जानन्/जानानः
नी–नय् (१ उ.प.)	नीतः	नीतवान्	नेयः	नेतव्यः	नयनीयः	नयन्/नयमानः
कृ (८ उ.प.)	कृतः	कृतवान्	कार्यः/ कृत्यः	कर्तव्यः	करणीयः	कुर्वन्/कुर्वाणः
सृ (१ प.प.)	सृतः	सृतवान्	सार्यः	सर्तव्यः	सरणीयः	सरन्
पठ् (१ प.प.)	पठितः	पठितवान्	पाठ्यः	पठितव्यः	पठनीयः	पठन्
पत् (१ प.प.)	पतितः	पतितवान्	पात्यः	पतितव्यः	पतनीयः	पतन्
खाद् (१ प.प.)	खादितः	खादितवान्	खाद्यः	खादितव्यः	खादनीयः	खादन्
वद् (१ प.प.)	उदितः	उदितवान्	वाद्यः	वदितव्यः	वदनीयः	वदन्
नृत् (४ प.प.)	नर्तितः	नर्तितवान्	नृत्यः	नर्तितव्यः	नर्तनीयः	नृत्यन्
लिख् (६ प.प.)	लिखितः	लिखितवान्	लेख्यः	लेखितव्यः	लेखनीयः	लिखन्
सेव् (१ आ.प.)	सेवितः	सेवितवान्	सेव्यः	सेवितव्यः	सेवनीयः	सेवमानः
वन्द् (१ आ.प.)	वन्दितः	वन्दितवान्	वन्द्यः	वन्दितव्यः	वन्दनीयः	वन्दमानः
प्र+अर्थ्(१०आ.प.)	प्रार्थितः	प्रार्थितवान्	प्रार्थ्यः	प्रार्थयितव्यः	प्रार्थनीयः	प्रार्थयमानः
पूज् (१० उ.प.)	पूजितः	पूजितवान्	पूज्यः	पूजयितव्यः	पूजनीयः	पूजयन्/पूजयमानः
कथ् (१० उ.प.)	कथितः	कथितवान्	कथ्यः	कथयितव्यः	कथनीयः	कथयन्/कथयमानः
दृश्–पश्य् (१ प.प.)	दृष्टः	दृष्टवान्	दृश्यः	द्रष्टव्यः	दर्शनीयः	पश्यन्
प्रच्छ्–पृच्छ् (६ प.प.)	पृष्टः	पृष्टवान्	प्रच्छ्यः	प्रष्टव्यः	प्रच्छनीयः	पृच्छन्
प्र+विश्(६ प.प.)	प्रविष्टः	प्रविष्टवान्	प्रवेश्यः	प्रवेष्टव्यः	प्रवेशनीयः	प्रविशन्
आ+दिश्(६ उ.प.)	आदिष्टः	आदिष्टवान्	आदेश्यः	आदेष्टव्यः	आदेशनीयः	आदिशन्/ आदिशमानः
मुच्–मुञ्च् (६ उ.प.)	मुक्तः	मुक्तवान्	मोच्यः	मोक्तव्यः	मोचनीयः	मुञ्चन्/मुञ्चमानः
वच् (२ प.प.)	उक्तः	उक्तवान्	वाच्यः	वक्तव्यः	वचनीयः	वचन्
आ+रभ्(१ आ.प.)	आरब्धः	आरब्धवान्	आरभ्यः	आरब्धव्यः	आरभणीयः	आरभमाणः
लभ् (१ आ.प.)	लब्धः	लब्धवान्	लभ्यः	लब्धव्यः	लभनीयः	लभमानः
वह् (१ उ.प.)	ऊढः	ऊढवान्	वाह्यः	वोढव्यः	वहनीयः	वहन्/वहमानः
आ+रुह्–रोह्(१ प.प.)	आरूढः	आरूढवान्	आरोह्यः	आरोढव्यः	आरोहणीयः	आरोहन्